QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)
PEDAGOGIKA
PEDAGOGY
https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.148

4K MODELI ASOSIDA O‘QUVCHILARDA IJTIMOIYLASHUV VA NUTQIY-KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK OMILLARI

Raximova Ug‘iljamol Abdurasulovna
Termiz davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchi
E-mail: ugiljamol87@bk.ru

Annotatsiya. Maqolada 4K modeli asosida o‘quvchilarda ijtimoiylashuv va nutqiy-kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy-pedagogik omillar nazariy-tahliliy jihatdan yoritildi. Tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, muloqot va hamkorlik tarkiblari sinfdagi dialog, jamoaviy vazifa, dalillash, tinglash, savol berish hamda kelishuvga erishish jarayonlari bilan bog‘liq holda tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: 4K modeli, ijtimoiylashuv, nutqiy-kommunikativ kompetensiya, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, muloqot, hamkorlik, dialogik ta’lim, ijtimoiy-pedagogik omillar.

Аннотация. В статье теоретически и аналитически рассмотрены социально-педагогические факторы, влияющие на развитие социализации и речевых коммуникативных компетенций учащихся на основе модели 4К. Компоненты модели – критическое мышление, креативное мышление, коммуникация и кооперация – проанализированы в связи с такими процессами, как диалог в классе, выполнение коллективных заданий, аргументация, умение слушать, задавать вопросы и достигать согласия.

Ключевые слова: модель 4К, социализация, речевая коммуникативная компетенция, критическое мышление, креативное мышление, коммуникация, кооперация, диалогическое обучение, социально-педагогические факторы.

Abstract. The article provides a theoretical and analytical examination of the socio-pedagogical factors influencing the development of students’ socialization and speech communication competencies based on the 4K model. The components of the model – critical thinking, creative thinking, communication, and collaboration – are analyzed in relation to classroom dialogue, group tasks, argumentation, active listening, asking questions, and reaching consensus.

Keywords: 4K model, socialization, speech communication competence, critical thinking, creative thinking, communication, collaboration, dialogic learning, socio-pedagogical factors.

Kirish.

Maktab ta’limida o‘quvchi shaxsining rivoji bilim hajmi bilan cheklanmaydi. Zamonaviy pedagogik yondashuvda o‘quvchining fikr yuritish usuli, muloqotga kirishish madaniyati, tengdoshlar bilan ishlash qobiliyati, dalilga tayangan holda qaror chiqarish malakasi va ijtimoiy vaziyatda o‘z pozitsiyasini mas’uliyat bilan ifodalashi muhim mezon sanaladi. 4K modeli keltirilgan mezonlarni yaxlit pedagogik tizimga jamlaydi: tanqidiy fikrlash ma’lumotni saralashga, ijodiy fikrlash muqobil yechim topishga, muloqot fikrni ravon ifodalashga, hamkorlik jamoaviy harakatni boshqarishga xizmat qiladi. Raxmanova kommunikativ kompetensiyani inson kapitali, til, madaniyat va strategik muloqot omillari bilan bog‘lagan holda izohlaydi[1].

Ijtimoiylashuv o‘quvchining sinf jamoasi, maktab muhiti, oila, tengdoshlar guruhi va axborot maydoni bilan munosabatga kirishishi natijasida shakllanadigan murakkab pedagogik jarayondir. Nutqiy-kommunikativ kompetensiya ijtimoiy jarayonning tilga oid qismidan kengroq bo‘lib, suhbatdosh pozitsiyasini hisobga olish, fikrni tartibli qurish, asoslash, e’tiroz bildirish, murosaga kelish va bahs madaniyatiga rioya qilish kabi ko‘nikmalarni qamrab oladi. Maqolaning maqsadi 4K modeli asosida o‘quvchilarda ijtimoiylashuv va nutqiy-kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantiruvchi ijtimoiy-pedagogik omillarni aniqlashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Pedagogik tadqiqotlarda kommunikativ kompetensiya til birliklarini bilish darajasi emas, balki o‘quvchining ijtimoiy vaziyatda mazmunli harakat qilishi, munosabat o‘rnatishi, suhbatdoshga moslashishi va fikrni mantiqan himoya qilishi bilan bog‘liq integrativ sifat sifatida qaralmoqda. Choriyeva grafik organayzerlar vositasida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish faoliyatini kompleks rivojlantirish zarurligini asoslaydi. Vizual-tahliliy vositalar o‘quvchini matn mazmunini qayta ishlash, asosiy fikrni ajratish va izchil bayon qilishga yo‘naltiradi[2].

Ijtimoiylashuv boshlang‘ich ta’lim va tarbiya jarayonida alohida metodologik qiymatga ega. Hakimova boshlang‘ich sinf tarbiya darslarida ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlarini tahlil qilib, o‘quvchini ijtimoiy hayotga tayyorlash axloqiy, huquqiy, kommunikativ va faoliyatga doir jihatlar orqali kechishini ko‘rsatadi. Keltirilgan qarash 4K modelini tarbiyaviy muhitdan ajratmaslik kerakligini anglatadi[3].

O‘quvchining izlanish, dalil tanlash va fikrni asoslash malakasi 4K modelining ichki yadrosini tashkil etadi. Tillayeva yuqori sinf adabiyot darslarida tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish texnologiyasini ishlab chiqib, muammo qo‘yish, gipoteza yaratish, dalil yig‘ish va natijani bayon qilish bosqichlarini asoslaydi. Keltirilgan qarash 4K modelida nutqiy topshiriq bilish faolligi bilan birga harakat qilishini ko‘rsatadi[4].

O‘qish savodxonligiga oid zamonaviy tadqiqotlar nutqiy-kommunikativ kompetensiya uchun matn bilan ishlash madaniyati muhimligini ko‘rsatadi. Murodova o‘quv topshiriqlari orqali o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasini yoritib, dalil bilan ishlash, savol tuzish, matnning yashirin ma’nosini anglash va fikrni himoya qilishga xizmat qiluvchi topshiriqlar tizimini asoslaydi[5].

Xorijiy adabiyotlarda 4K tarkiblariga yaqin g‘oyalar dialogik ta’lim, hamkorlikda o‘rganish, sinf nutqi, o‘quvchi ovozi va ijtimoiy-emotsional rivojlanish konsepsiyalari orqali izohlanadi. Alexander dialogik ta’limni o‘quvchining qiziqishini uyg‘otadigan, fikrlashini harakatga keltiradigan, dalil qurishni talab qiladigan hamda demokratik ishtirokni kuchaytiradigan yondashuv sifatida asoslaydi[6].

Mercer, Wegerif va Major tahriridagi fundamental qo‘llanmada dialogik ta’lim nazariyasi, sinf muloqoti, savodxonlik va til, raqamli texnologiya, fanlararo dialog hamda transformativ maqsadlar tizimli tahlil qilinadi. Keltirilgan ilmiy korpus 4K modelini tor metodik usul emas, balki sinfdagi ijtimoiy nutq, bahs, dalillash va o‘zaro ta’sir mexanizmlarini boshqaruvchi yondashuv sifatida ko‘rish imkonini beradi[7].

Maqola nazariy-konseptual tahlil turiga mansub. Material sifatida 2020–2025 yillarda nashr qilingan dialogik ta’lim, o‘rganish fanlari, ijtimoiy-emotsional o‘rganish, diskursga asoslangan til ta’limi bo‘yicha fundamental nashrlar hamda O‘zbekistonda himoya qilingan dissertatsiya va avtoreferatlar tanlandi. Kontent-tahlil, qiyosiy-pedagogik yondashuv, tizimlashtirish, konseptual modellashtirish va didaktik umumlashtirish usullari qo‘llandi. Sawyer tahriridagi qo‘llanma o‘rganish jarayonini psixologiya, kognitiv fan, texnologiya va sinf muhitini loyihalash bilan bog‘laydi[8].

Metodik tahlil uch bosqichda olib borildi. Birinchi bosqichda 4K tarkiblari ijtimoiylashuv va nutqiy-kommunikativ kompetensiya bilan bog‘liq belgilarga ajratildi. Ikkinchi bosqichda mahalliy tadqiqotlardagi kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy kompetensiya, o‘qish savodxonligi va tadqiqotchilik kompetensiyasi haqidagi qarashlar qiyoslandi. Uchinchi bosqichda pedagogik omillar dialogik muhit, hamkorlikka asoslangan topshiriq, real kommunikativ vaziyat, oila-maktab-mahalla uzviyligi, baholash va refleksiya tizimi sifatida modellashtirildi[9].

Muhokama va natijalar.

Nazariy tahlil natijasida 4K modeli asosida ijtimoiylashuv va nutqiy-kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda yetti asosiy ijtimoiy-pedagogik omil ustuvorligi aniqlandi. Birinchi omil – dialogik ta’lim muhitidir. Dialogik muhitda o‘quvchi fikr bildiradi, dalil keltiradi, tengdoshining qarashini eshitadi, savolga javob qaytarish bilan cheklanmay, mulohazani davom ettiradi. O‘qituvchining savol berish usuli, javobni qayta yo‘naltirishi, qarama-qarshi fikrlarni madaniy muhokamaga olib kirishi ijtimoiylashuvni faollashtiradi.

Ikkinchi omil – hamkorlikka asoslangan topshiriq arxitekturasidir. Guruhli ish rollar, mas’uliyat, vaqt, dalil, taqdimot va refleksiya aniq belgilangan pedagogik konstruksiya sifatida tashkil etilganda natija beradi. Moderator, dalil izlovchi, matn sharhlovchi, tanqidiy savol beruvchi, xulosa tayyorlovchi va taqdimotchi rollari o‘quvchilarni ijtimoiy faoliyatga kiritadi.

Uchinchi omil – real ijtimoiy vaziyatlarga yaqinlashtirilgan nutqiy topshiriqlardir. Maktab loyihasini himoya qilish, sinf ichidagi kelishmovchilikni muloqot orqali hal etish, kitobxonlik tadbirini rejalashtirish, mahalla hayoti haqida suhbat tashkil etish, ekologik muammoga yechim taklif qilish kabi vazifalar o‘quvchini formal javobdan hayotiy nutqqa olib chiqadi.

To‘rtinchi omil – o‘qituvchining kommunikativ-moderatorlik pozitsiyasidir. Moderatorlik savolni muammo sifatida qo‘yish, javobni chuqurlashtirish, dalil manbasini so‘rash, fikrlar

o‘rtasida munosabat o‘rnatish, sust o‘quvchini jarayonga jalb qilish va faol o‘quvchi nutqini ijtimoiy me’yorga solish kabi harakatlarni talab qiladi.

Beshinchi omil – oila, maktab va mahalla o‘rtasidagi ijtimoiy-madaniy uzviylikdir. O‘quvchi maktabda o‘rgangan dalillash, tinglash, kelishish va bahslashish madaniyatini oilaviy suhbat, tengdoshlar muhiti hamda mahalla tadbirida davom ettira olmasa, kommunikativ kompetensiya barqaror xususiyatga aylanmaydi.

Oltinchi omil – nutqiy harakatni baholash va refleksiv qayta aloqa tizimidir. Baholash mezonlari tinglash, savol berish, fikrni asoslash, dalil keltirish, tengdosh fikriga munosabat bildirish, guruh qarorida ishtirok etish va taqdimotda mantiqiy izchillikka rioya qilish kabi kuzatiladigan harakatlar bilan bog‘lanishi lozim. Yettinchi omil – raqamli muloqot madaniyatidir. Qisqa xabar, onlayn guruh, elektron taqdimot va ijtimoiy tarmoq izohi ham pedagogik boshqariladigan muloqot maydoni sanaladi[10].

4K modelining pedagogik samarasi tarkibiy qismlarning bir-biridan ajratilmasligiga bog‘liq. Tanqidiy fikrlash muloqotsiz rivojlanmaydi, chunki dalilni tekshirish va nuqtayi nazarni asoslash nutqiy harakat orqali ko‘rinadi. Ijodiy fikrlash hamkorliksiz yetarli ijtimoiy vaznga ega bo‘lmaydi. Muloqot tanqidiy va ijodiy tafakkur bilan boyimaganda rasmiy javob darajasida qoladi. Hamkorlik aniq kommunikativ me’yorlar bilan boshqarilmasa, tashkiliy shaklga aylanadi.

Ijtimoiylashuvni faqat tarbiyaviy tadbirlar bilan, nutqiy-kommunikativ kompetensiyani faqat ona tili yoki chet tili darslari bilan bog‘lash metodik torlikka olib keladi. Matematika darsida yechim yo‘lini asoslash, tabiiy fanlarda tajriba natijasini izohlash, tarixda hodisaga baho berish, adabiyotda qahramon pozitsiyasini muhokama qilish, texnologiya darsida loyiha taqdim qilish bir xil kommunikativ mexanizmga tayanadi.

Pedagogik loyihalashda vazifalar ketma-ketligi alohida ahamiyatga ega. O‘quvchi vaziyatni anglaydi, muammoni belgilaydi, dalillarni saralaydi, guruh bilan yechim ishlab chiqadi, fikrni og‘zaki yoki yozma ifodalaydi, tengdoshlar savoliga javob beradi va o‘z harakatini qayta baholaydi. Har bir vazifa tanqidiy tahlil, ijodiy yechim, muloqot va hamkorlikni talab qilgandagina modelning haqiqiy pedagogik natijasi ko‘rinadi.

Xulosa.

Nazariy tahlil 4K modeli asosida o‘quvchilarda ijtimoiylashuv va nutqiy-kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish dialogik muhit, hamkorlikka asoslangan topshiriqlar, hayotiy kommunikativ vaziyatlar, o‘qituvchining moderatorlik pozitsiyasi, oila-maktab-mahalla uzviyligi, refleksiv baholash hamda raqamli muloqot madaniyati orqali samarali kechishini ko‘rsatdi. Ko‘rsatilgan omillar tizimli uyg‘unlikda tashkil etilganda o‘quvchining nutqiy, ijtimoiy va kognitiv rivojlanishida barqaror natija hosil qiladi.

Nutqiy-kommunikativ kompetensiya grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzishdan kengroq mazmunga ega. U dalillash, tinglash, savol berish, bahslashish, kelishuvga erishish, jamoaviy qarorni asoslash, o‘z fikrini vaziyatga mos bayon qilish va raqamli muhitda mas’uliyatli muloqot yuritish ko‘nikmalarini qamrab oladi. Maqola doirasida tajriba-sinov natijalari berilmadi, asosiy vazifa nazariy-pedagogik omillarni tahlil qilish va ilmiy asoslashdan iborat bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Raxmanova V.K. Boshlang‘ich sinf rus tili darslarida o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (o‘zbek sinflari misolida): PhD dissertatsiyasi avtoreferati. – Buxoro, 2025. – 56 b.
2. Choriyeva Sh.T. Rus tilini o‘qitishda grafik organayzerlardan foydalanib o‘quvchilarda kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish texnologiyasi: PhD dissertatsiyasi avtoreferati. – Denov, 2025. – 60 b.
3. Hakimova N.S. Boshlang‘ich sinf tarbiya darslarida o‘quvchilarning ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish: PhD dissertatsiyasi avtoreferati. – Buxoro, 2023. – 48 b.
4. Tillayeva R.T. Yuqori sinf adabiyot darslarida o‘quvchilarning tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish texnologiyasi: PhD dissertatsiyasi. – Toshkent, 2023. – 194 b.
5. Murodova Sh.I. O‘quvchilarda o‘qish savodxonligini rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari ustida ishlash metodikasi: PhD dissertatsiyasi avtoreferati. – Jizzax, 2024. – 47 b.
6. Alexander R. A Dialogic Teaching Companion. – London: Routledge, 2020. – 246 p.
7. Mercer N., Wegerif R., Major L. (eds.). The Routledge International Handbook of Research on Dialogic Education. – London and New York: Routledge, 2020. – 714 p.
8. Sawyer R.K. (ed.). The Cambridge Handbook of the Learning Sciences. 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022. – 744 p.
9. Durlak J.A., Domitrovich C.E., Mahoney J.L. (eds.). Handbook of Social and Emotional Learning. 2nd ed. – New York: Guilford Press, 2025. – 650 p.
10. Paltridge B., Prior M.T. (eds.). The Routledge Handbook of Second Language Acquisition and Discourse. – London and New York: Routledge, 2024. DOI: 10.4324/9781003177579.